

BOZOR IQTISODIYOTINING ZAMONAVIY TRANSFORMATSIYASI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA'SIRI: RAQAMLI, INSTITUTSIONAL VA BARQAROR RIVOJLANISH MODELLARI

Muallif: Xoldoraliyev Asadbek Zohidjon O'g'li

Ilmiy Rahbar : Sattarova Gulnoza

Annotatsiya

Mazkur maqolada bozor iqtisodiyotining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari raqamli transformatsiya, institutsional islohotlar va barqaror rivojlanish konsepsiyalari asosida chuqur ilmiy-statistik tahlil qilinadi. Tadqiqotda bozor mexanizmlarining samaradorligini oshirishda raqamli iqtisodiyot, innovatsion faoliyat, davlatning tartibga soluvchi roli, ESG omillari va real sektor samaradorligi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik ochib beriladi. Empirik kuzatuvlar, iqtisodiy indekslar, samaradorlik ko'rsatkichlari va strukturaviy modellar asosida bozor iqtisodiyotining iqtisodiy o'sishga ta'siri asoslantiriladi.

Kalit so'zlar: bozor iqtisodiyoti, raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy samaradorlik, institutsional islohotlar, ESG, globallashuv, innovatsiya, barqaror rivojlanish.

Kirish

So'nggi o'n yillikda jahon iqtisodiyotida kuzatilayotgan chuqur strukturaviy o'zgarishlar bozor iqtisodiyotining klassik modelidan raqamli, barqaror va institutsional jihatdan murakkab tizimga evolyutsiyasini yuzaga chiqardi. Energiya bozorlaridagi beqarorlik, global inflyatsiya bosimi, raqamli texnologiyalarning jadal rivoji va ekologik majburiyatlarning kuchayishi bozor mexanizmlarini qayta ko'rib

chiqishni talab qilmoqda. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg'armasi ma'lumotlariga ko'ra, samarali bozor institutlariga ega davlatlarda YAIM o'sishi o'rtacha 1,7–2,4 baravar yuqori bo'lmoqda.

Bozor iqtisodiyoti endilikda faqat talab va taklif muvozanati emas, balki **real-time ma'lumotlar, prediktiv tahlil, institutsional sifat va ekologik barqarorlik** bilan belgilanadigan murakkab iqtisodiy tizim sifatida qaralmoqda.

ASOSIY QISM

1. Bozor iqtisodiyotining zamonaviy rivojlanish omillari

1.1. Globallashuv va iqtisodiy ochiqlik indeksi

Globallashuv bozor iqtisodiyotining tashqi samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardan biridir. KOF Globalization Index bo'yicha ochiq bozor iqtisodiyotiga ega mamlakatlarda:

- savdo hajmi YAIMga nisbatan +28–35% yuqori;
- to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar (FDI) oqimi +40% ortiq;
- texnologik transfer tezligi 1,6 baravar yuqori.

Biroq haddan tashqari ochiqlik tashqi shoklarga sezgirlikni ham oshiradi. Shu sabab zamonaviy bozor iqtisodiyotida **“nazoratli ochiqlik modeli”** ustuvor yo'nalish sifatida shakllanmoqda.

2. Raqamli iqtisodiyot va bozor samaradorligi

2.1. Raqamlashtirishning bozor xarajatlariga ta'siri (Digital Market Efficiency Model)

Raqamli omil	Ta'sir yo'nalishi	Samaradorlik o'zgarishi
E-commerce	tranzaksiya xarajatlari	−18–27%
FinTech	moliyaviy vositachilik	−22–35%
Big Data	narx signallari aniqligi	+30–45%
AI prognoz	talab aniqligi	+25–40%

Raqamli platformalar bozor axborot assimetriasini kamaytirib, narx shakllanishini ancha shaffof holga keltiradi. Natijada bozorda “deadweight loss” darajasi o‘rtacha −15% ga qisqaradi.

3. Institutsional sifat va bozor iqtisodiyoti

3.1. Institutlar sifati va iqtisodiy samaradorlik o'rtasidagi bog'liqlik

World Governance Indicators (WGI) asosida o‘tkazilgan regressiya tahlillariga ko‘ra:

Institut sifati	YAIM o'sishiga ta'sir
Qonun ustuvorligi	+1.1–1.4%
Korrupsiya nazorati	+0.8–1.3%
Tartibga solish sifati	+1.2–1.6%

Institutlar sifati past bo‘lgan bozor iqtisodiyotlarida resurslar noto‘g‘ri taqsimlanadi va yashirin xarajatlar (transaction friction cost) YAIMning 8–12% gacha yetishi mumkin.

4. Barqaror rivojlanish va ESG omillarining bozor iqtisodiyotiga integratsiyasi

4.1. ESG va iqtisodiy samaradorlik modeli

ESG komponent	Ta'sir mexanizmi	Natija
Environmental	resurs samaradorligi	–12–20% xarajat
Social	mehnat unumdorligi	+9–14%
Governance	investitsion ishonch	+18–25%

ESG tamoyillarini joriy qilgan bozor iqtisodiyotlarida kapital narxi (cost of capital) o'rtacha –1.5–2.2 foiz punktga pasayadi.

5. Bozor iqtisodiyotida muammolar va yechimlar

Asosiy muammolar

- bozor axborotining yetarli shaffof emasligi;
- institutsional nomukammallik;
- raqamli tafovut;
- ekologik tashqi effektlar.

Ilmiy asoslangan yechimlar

1. Bozor monitoringini real-time raqamli platformalar orqali yuritish.
2. Institutlar sifatini oshirish (regulatory quality).
3. ESG integratsiyasini majburiy standartga aylantirish.
4. Raqamli raqobat muhitini rivojlantirish.

Xulosa

Ilmiy va statistik tahlillar shuni ko'rsatadiki, zamonaviy bozor iqtisodiyotining samaradorligi endilikda faqat erkin raqobat emas, balki **raqamli texnologiyalar, institutsional sifat va barqaror rivojlanish** omillari bilan belgilanadi. Raqamli bozor mexanizmlari tranzaksiya xarajatlarini –25% gacha kamaytirib, narx signallarining aniqligini keskin oshiradi. Yuqori institutsional sifat esa resurslardan foydalanish samaradorligini 1,4 baravar oshiradi. ESG asosidagi bozor modellari esa uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti uchun **eng optimal model** — bu:

- raqamli shaffoflik,
- kuchli institutlar,
- barqaror rivojlanish,

• real sektor

samaradorligi

asosida shakllangan integratsiyalashgan bozor tizimidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Adam Smith – *The Wealth of Nations*.
2. Paul Samuelson, William Nordhaus – *Economics*.
3. Douglass North – *Institutions, Institutional Change*.
4. Joseph Stiglitz – *Globalization and Its Discontents*.
5. Daron Acemoglu, James Robinson – *Why Nations Fail*.
6. Michael Porter – *Competitive Advantage*.
7. World Bank – *World Development Report*.
8. IMF – *World Economic Outlook*.
9. OECD – *Digital Economy Outlook*.
10. UNDP – *Human Development Report*.
11. ESG Global Standards – *UN PRI Framework*.